

תפילה על קברות צדיקים

מצינו כמה מקומות בדברי חז"ל והראשונים, שמהם משמע שנהגו להשתטח על קברות צדיקים לצורך תחנונים ותפילות, ויש מקום לדון במשמעותם ההלכתית וגדרם, מתי שרי, ומתי יש בזה איסור.

בגמ' סוטה דף לז, ב נאמר: "ויעלו בנגב ויבוא עד חברון... מלמד שפירש כלב מעצת מרגלים והלך ונשתטח על קברי אבות, אמר להן: אבותי, בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים" (ובתוספות הקשו, מברכות דף יח, א, ששם משמע דמיתי לא ידעי ואפילו אבות העולם. ותירצו שעל ידי תפלה שזה מתפלל מודיעים להם שכך נתפלל. והנה על מה שהקשו בתוספות צריך עיון, דהא מסקנת הגמרא בברכות היא איפכא. ועיין בהגהות 'בן אריה' שם, וכן ב'פתח עינים' להחיד"א במה שתירצו).

בתענית דף טז, א נאמר: "למה היו יוצאים לבית הקברות (בתענית), פליגי בה ר' לוי בר חמא ור' חנינא — חד אמר הרי אנו חשובים לפניך כמתים, וחד אמר כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים. מאי בינייהו, איכא ביניהו קברי עכו"ם" (למאן דאמר חשובים כמתים, הוא הדין בקברי עכו"ם, למאן דאמר שיבקשו רחמים לא שייך כל זה בקברי עכו"ם). אמנם, ברא"ש וברי"ף וכן בריטב"א מובאים הגי' תרי טעמי בלא הכרעה. אולם הרמב"ם בהלכות תענית ד, יח, הטור אורח חיים סי' תקעט, ושולחן ערוך תקעט, ג, וכן המאירי ופסקי התוספות בסוגיה, כתבו רק כלישנא קמא דחשובים כמתים, ולכן אם אין קברות ישראל יוצאים לקברות עכו"ם. הרי שלכאורה משמע, שהשתטחות על קברות הצדיקים אינה לשם בקשת רחמים, שהרי בתענית עלו על קבריהם רק מטעם חשובים אנחנו כמתים ותו לא (עיין בגר"א בשולחן ערוך שם, שתמה מדוע פסק רק כלישנא קמא, דהרי יש עוד לישנא כפי שראינו. אולם צריך לומר, דהרמב"ם מקור דינו בירושלמי תענית פ"ב ה"א, דשם איכא רק הך טעמא ולכן פסק כך, וכן מצינו שכתב בציוני מהר"ן בסוף הרמב"ם שמקור דינו של הרמב"ם מהירושלמי). ואולם אין זה מוכרח, שייטכן שיש עניין מיוחד בתפילה ובקשת רחמים על קברות צדיקים, אלא שבתעניות יש טעם מיוחד להכניע לבבם ולומר 'הרי אנו' ולכן הובא להלכה טעם זה שעל פיו יוצאים אף לקברות עכו"ם בתעניות, דבתעניות האי טעמא עיקר, אך השתטחות על קברות צדיקים בעלמא, היא לצורך בקשת רחמים. ולפי זה יש לומר, שלכולי עלמא יש ביציאה לקברות צדיקים גם תפילה ובקשת רחמים וגם הכנעת הלב, ברם נחלקו מהו עיקר לענין תעניות. ובשו"ת 'פרי הארץ' ח"ג חלק יורה דעה סי' ז, כתב להוכיח כן מהא דתוספות בסוטה שם מוכיחים שנהגו לעלות על קברות לצורך בקשות, מהא דאמרינו

הכא בתענית 'כדי שיבקשו' וכו', אף על פי שבפסקי התוספות כאן פוסק כרוב הראשונים שטעמא בתענית ציבור הוא משום חשובים כמתים, ואם כן וכי יביאו תוספות הוכחה מדבר שליטא הלכתא כותיהו. לכן נמצאנו למדים שאף על פי שבתענית הטעם להלכה הוא אחר, אין לזה ולענייננו כלום.

בבבא בתרא דף נח, א נאמר: "ר' בנאה הוה קא מציין מערתא...". ופירש רשב"ם שם — "והיה נכנס במערות ומודד ארכן מבפנים... כדי להכיר מקום הטומאה". ובדומה לכך מצינו בגמ' בבא מציעא דף פה, ב: "ריש לקיש הוה מציין מערתא דרבנן", ואף שם פירש רש"י כך. והנה מצינו לבעל ה'כפתור ופרח' (הוצאת עדלמאן עמ' מח) שמוכיח את חשיבות הביקור בציוני הצדיקים, ומוכיח זאת מסוגיות אלו שבבבא מציעא ובבבא בתרא, אף על פי שלפירוש רש"י ורשב"ם אין כל ראייה לכך. ומוכח בפשטות שפירש סוגיות אלו בדרך אחרת, שסובר שהיו מציינים הקברות לצורך יציאה לקברות צדיקים. וכן מצינו ברש"ש בבבא מציעא שכתב, "בכדי שיוכלו להתפלל על קבריהם", וכן מצינו שכתב במהריעב"ץ בבבא מציעא, "כי היכי דלידעו אינשי ואתו לצלווי על קבריהו... והיינו נמי דרב בנאה דהוה מציין מערתא דפ' חזקת (בבא בתרא דף נח)... וכדאשכחן גבי כלב (סוטה דף לד, א)". הרי לפירוש זה, אף מסוגיות אלו למדנו על ייחודה וחשיבותה של התפילה על קברות הצדיקים.

במדרש פסיקתא רבתי ג: "גלוי וצפוי לפניו שסוף בית המקדש עתיד ליחרב ובניו עתידים לצאת בגולה והם הולכים אצל אבות ומבקשים מהם שיתפללו עליהם ואינם מועילים להם, וכיון שהם הולכים בדרך הם באים ומחבקים קבורת רחל והיא עומדת ומבקשת רחמים מן הקב"ה...". מסתבר, שכשם שהלכו אצל האבות לבקש רחמים שיתפללו עליהם, כן היה הדבר בקשר לקבורת רחל. ואולי זו גם כן כוונת המדרש בבראשית רבה פב, יא שכתב: "צפה שהגלויות עתידות לעבור שם, לפיכך קברה שם כדי שתהא מבקשת עליהם רחמים".

וכן הוא בוהר וישלח דף קעה (מהדורת הסולם ח"ו, עמ' ס), שעתידים ישראל כשיחזרו מגלותם לעמוד על קבורת רחל ולבכות שם; וכן בוהר ויחי דף רכה (שם ח"ו, עמ' קא), שכשהעולם בצער והאנשים מבקשים רחמים על הקברים וכו'; וכן בוהר אחרי מות דף עא (שם רסד) שהחיים הולכים בשעה שהעולם צריך רחמים ובוכים על קבריהם של צדיקים; וכן בוהר חדש רות דף ק, א, על אשת עובדיה שיהורם לקח את ילדיה והלכה וצעקה ובכתה על קבר בעלה וכו'. ומצינו עוד גבי משה בסוטה דף יד, א, על פי גרסת הב"ח וכן בגירסה ב'עין יעקב', שנסתר קברו של משה כי גלוי לפני הקב"ה שכשיגלה את ישראל "יבאו לקבורתו של משה אותה שעה ויעמדו בבכיה ויתחננו למשה ויאמרו לו משה רבינו עמוד בתפילה...".

ומצינו כמו כן דיונים על כך בקדמונים, עיין אוצר הגאונים ברכות חלק התשובות קב, ב'אשכול' ח"א, עמ' 56 (בשני מקומות אלו דן על כך שאין משום לעג לרש, אצל אדם גדול, ועי' על כך עוד ברשב"א בתענית דף טז, א, וכן בטור ובשולחן ערוך שם תקעט, אם יצאו לקברות אחר שהתפללו או לאו דווקא, ועוד כמה מקומות ואכ"מ), וכן בספר חסידים (מהדורת מוסד הרב קוק) סי' תנ תשי, בעניין מנהג זה, ובי'כפתור ופרח' דלעיל.

נמצאנו למדים שנהגו לעלות על קברים לבקשת תחנונים, וצריך לדון בגדר הדבר. כתב הרמ"א בס' תקפא, ד, בדיני ערב ראש השנה "נוהגים לילך על הקברות ולהרבות שם בתחינות", וכן בסוף סי' תקנט בתשעה באב שהביא הרמ"א בשם הבית יוסף 'הולכים על הקברות', וכן הדבר בערב יום כיפור סי' תרה ברמ"א, שיש מקומות שנוהגים לילך על הקברות. ועיין ב'מגן אברהם' סי' תקפא, טז שכל זה 'להשתטח על קברי הצדיקים', כפי שמצאנו לעיל. והנה כתב המהרי"ל בהלכות תענית: "מה שרגילים ללכת לבית הקברות בתעניות... משום דבבית הקברות מקום מנוחת הצדיקים ומתוך כך הוא מקום קדוש והתפילה נתקבלה ביותר על אדמת קדש. והמשטח על קברי הצדיקים ומתפלל אל ישים מגמתו נגד המתים השוכבים שם אך יבקש מאת השם יתברך שיתן אליו רחמים בזכות הצדיקים שוכני עפר". והביאו גם ה'באר היטב' תקפא יו, וב'מחצית השקל' שם, וב'אליה רבה' תקפא. העולה לנו הוא, שיש לברר אם אותה השתטחות היא כדי לבקש בתפילה מאת הש"י שתעלה תפילתנו בזכות אותם צדיקים, או דילמא אותה תפילה בקשה היא מאת אותם צדיקים שיעלו אותה וימליצו יושר בעדינו. והנה מצינו אם כן לדעת המהרי"ל, שהמתפלל לא ישים מגמתו נגד המתים וכל ההיתר הוא רק בקשה מאת הש"י בזכותם, אך לא בקשה מהם, וסתם המהרי"ל ולא פירש מדוע לא ישים מגמתו כנגד המתים. אולם הב"ח ב'ורה דעה סוף סי' ריו וכך הש"ך יורה דעה סי' קעט, טו, הביאו דברי מהר"ח על הנודרים לילך לבית הקברות דמיחוי כדורש אל המתים, ולכן יצא נגד זה. אך הב"ח כתב להחזיק במנהג זה, אלא שייזוהרו דווקא להתפלל לבורא יתברך, שבזכותם תתקבל תפילתנו. הרי מבואר שטעם הדבר שאין לשים מגמתו נגד המתים ולבקש מהם, משום איסורא ד'דורש אל המתים'. וכתב עוד הב"ח, שאפשר להחזיק במנהג זה כי יש לזה סמך בזוהר. ונראה שכוונתו היא לדברי הזוהר אחרי מות דף עא, ב, שהקשה הרי יש איסור של דורש אל המתים כשהולך על קברי המתים, ותייץ תירוץ שני ששאר העמים כשבאים למתים שלהם, באים בכשפים לעורר עליהן וכו', אך ישראל כשבאים למתים, באים בתשובה והכנעה לפני הקב"ה כדי שהנשמות הקדושות תבקשנה רחמים. הרי שכל שהתפילה היא להש"י ליכא איסור דדורש אל המתים. אולם בפשטות משמע שכשמתפללים למתים שיתפללו עלינו, אולי יש בזה איסור. וכן הביא להלכה ה'חכמת אדם' כלל פט, ז. אך מצינו דעות חלוקות בכך, דהנה מלשון ספר חסידים סימן תנ שכתב 'וכשמבקשים מהם, הם מתפללים על החיים וכו'', משמע שסובר שיותר לפנות למתים שיתפללו עבורנו. ואין להקשות דהוי אסור משום דורש אל המתים, דהנה הזוהר דלעיל הביא עוד תירוץ, שדין זה דדורש אל המתים לא אמור בצדיקי אמת ישראל, וממילא על פי זה ליכא איסור לפנות ישירות למתים משום דורש אל המתים. והסיק כך להלכה ב'דרכי תשובה' ב'ורה דעה סי' קעט לו, שאפשר לפנות למתים שיבקשו עלינו רחמים, וכן הביא ה'חדרי דעה' ב'ורה דעה קעט להלכה, וכתב שאין בית מיחוש בזה (מה שהביא הב"ח להלכה פסק כן בשו"ת 'יביע אומר' ח"ד, יורה דעה סי' לה).

אלא שיש להקשות לדעת הב"ח, שכל מה ששרי הוא להתפלל לקב"ה בזכותם ולא לפנות אליהם משום איסור דורש אל המתים, דהנה ממקורות שהבאנו לעיל משמע

בבירור דעסקינן בפניה ישירה; שמסוגיית הגמרא בסוטה לגבי כלב שאמר מפורש 'אבותי, בקשו עלי רחמים' למדנו, שהתפלל אליהם שיליצו יושר בעדו, וכן בפסיקתא רבתי מפורש שמבקשים שיתפללו, וכן בסוטה דף יד, א על פי הבי"ח בגירסתו, שמתחננים למושה וכו'. הרי שצריך עיון לשיטת הבי"ח וסיעתו מגמרות אלו שמפורשת בקשה מהמתים שיבקשו בעבורנו מהקב"ה. ומסוגיה דתענית אין להקשות, לפי שאמנם כתוב 'כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים' אך לא מפורש כלל שבאים ומבקשים מהם שיבקשו עליהם רחמים, וייתכן שעולים לקברות, והם מבקשים עליהם רחמים בלי בקשה מפורשת, אלא מכוח התפילה שם. ועיין ב'לבוש' סוף סי' תקעט בדרך שהביא את פשט הגמרא ושתי הסברות והדברים מבוררים שם יותר שאין פניה אליהם אלא בזכותם, וממילא משם לא קשיא מידי (וראה עוד ב'מנחת אליעזר' ח"א, סוף סי' ח, שהוסיף להקשות מגמרא חגיגה דף כב, ב שהלך ונשתטח ר"י על קברי ב"ש והודיע שנענה להם, וכן מחגיגה דף טו, ב שריב"ט נשטח על קברו של אותו הרוג ומעוד כמה מקומות, אך הך לא קשיא, דלא משמע שם בקשה לפניה להש"י, אלא בקשת סליחה וכדומה, ובזה לא מצינו מאן דפליג, אף לא המהרי"ל. וצריך בירור בדברי המנחת אליעזר). והנה ב'מנחת אליעזר', מכוח קושיות אלו סבר, דאין כלל חשש דורש אל המתים בעניין זה (דוק במהרי"ל שלא הזכיר כלל הטעם דהוי דורש אל המתים כדאמרינן לעיל), וכל האי דינא דדרישה אמור רק בעניין הלן בבית קברות וכו'. כדאיתא בסנהדרין דף סה ובשולחן ערוך יו"ד סי' קעט ותו לא, ואין הכי נמי לדעת המהרי"ל שפיר יכול לפנות למת שיבקש עליו רחמים, ובזה ליכא חשש איסור, וכל דברי המהרי"ל לאיסור היינו דלא ישים מגמתו שהמת יושעו באיזה כח דוהו' בודאי עוון פלילי, אך לעשותו לשליח, שרי. ואף דקדק עוד, שגם זו כוונת הבי"ח ומהר"ח בב"ח, אך לפנות למת רק שיעלה התפילה ליכא מאן דאסיר, ולית מאן דפליג כי גמרות מפורשות הם דא"ש ליעבד הכי. אולם פירוש זה בדעת המהרי"ל דוחק הוא, כי הוה ליה להמהרי"ל לומר זאת, ומפשט לשונו לא נראה כלל שסבר כפי שרוצה לפרש דבריו ב'מנחת אליעזר' וכן לא משמע כן בב"ח. ועל כן עדיין קשה לדעת המהרי"ל והב"ח וכו', מכל המקורות הנ"ל.

וביותר קשה בב"ח גופא, שאחר שהביא שלא ישים מגמתו נגד המתים אלא יתפלל אל הקב"ה כתב ד'כלב שנשתטח על קברי אבות התפלל לשם במקום קדושה כדי שתהא תפילתו נשמעת'. וצריך עיון בזה, דהא מכלב שמעינו איפכא, דהתפלל אל האבות ולא להש"י כדי שתהא תפילתו נשמעת, ומאי ראייה איכא? וכן קשה בדברי 'מחצית השקל' סי' תקפא שהביא להלכה את דברי הבי"ח הנ"ל, וכתב שכן הדבר אצל כלב כנוצר בסוגיית סוטה. מכל זה נראה (עיינן מהר"ם שי"ק שו"ת אורח חיים סי' רצג), שסובר הבי"ח שאין לפרש את לשונות הסוגיות הנ"ל כפשוטם, אלא על דרך הפלגה בלבד נקט כל זה ותו לא, כי פשיטא שאסור לפנות אליהם. וכן יש לומר, שאין למדים מן האגדות ואין להקשות מאגדות לדינא (עיינן בתוספות יו"ט ברכות ה, ד, שתירץ כך בעניין אחר).

והנה מצינו דרך נוספת ליישוב בעיה זו. הפמ"ג ב'אשל אברהם' סי' תקפא, טו הביא לשון המהרי"ל והוסיף: "בסידור מענה לשון יש תפילות מה שאומרים על

הקברים. משמע קצת שמבקשים מאת הנפש שיליץ טוב בעדנו". וממה שכתב הפמ"ג 'הנפש' משמע שאפשר לפנות ישירות אל המת שיליץ, אך לפנות אל 'הנפש', ויש לדון בדבריו. וכתב המהר"ם ש"ק שם, וכן ב'מנחת אליעזר' שם, ששורש דבריו מדברי ה'יראים' שכתב בסי' שלד—שלה: "המשביע את החולה לשוב לאחר מיתה להגיד לו אשר ישאל לו, אין זה דורש אל המתים, דדורש אל המתים פירש דורש לגופו של מת... אבל דורש לרוחו אין זה דורש שהרוח אינו נקרא מת, ומוכיח יסוד זה מדברי הגמרא (והביאו גם ההגמ"י בהלכות עבודה זרה יא, ג). הרי שאין גדר דורש אל המתים כשדורש לרוחו, לנפשו של המת, וממילא מכאן מקור לדברי הפמ"ג שכתב שמבקשים בעד הנפש. ובזה אם כן גם לסוברים שיש איסור דורש אל המתים אין איסור כשפונה לנפש. כי כל דינא דדורש אל המתים לא אמור כשפונה לנפש, (וכן הביא להלכה חילוק זה, הרמ"א ביורה דעה סי' קעט, יד, ובש"ך שם טו כתב, שמשמע כרא"ם בכמה מקומות בוזה ועל פי חכמי הקבלה. וכן עיין ב'לבוש' ביורה דעה סי' קעט, יד, שהאריך מטעמי סוד לבאר חילוק זה. אמנם הבית יוסף בטור יורה דעה סי' קעט הביא את הרא"ם, וכתב שחילוק זה מגומגם כי גוף לחודיה אין בו ממשא. אך עיין ב'תועפות ראם' על אתר ב'יראים' שהוסיף לבסס דברי ה'יראים', וכתב לתרץ קושייתו והשגתו של ה'בית יוסף', עיין שם, ועיין גם ב'ביאור הגר"א' בסי' קעט, כד, וכן ב'ברכי יוסף' שכתב כן. ובעצם החילוק בין גוף לבין הנפש והרוח, ראה תשובה ב'דעת כהן' סי' סט, במה שכתב וביירר, ועיין 'נפש החיים' ש"א פט"ו, ובעוד, ואכ"מ).

ב'שדה חמד' כרך ט, עמ' 55 ב, כתב להוכיח שאף דעת ה'חיי אדם' כדעת הפמ"ג, דהנה כתב ה'חיי אדם' בכלל קלת, ה: "ויהיה גוהר מאוד שלא ישים מגמתו להתפלל ולבקש מן המתים, שקרוב הדבר שיהיה בכלל ודורש אל המתים אלא שיתפלל להקב"ה שיעשה חסד בזכות הצדיקים המתים". ולשונו צריך בירור שכתוב 'שקרוב הדבר' וכו', ולא כתב 'שהרי זה בכלל ודורש'. על כן נראה לומר לדברי 'שדה חמד' שלדעת 'חיי אדם' עקרונת אפשר לבקש מנפשו של המת משום שבוה אין דורש כדעת הפמ"ג, אלא קרוב הדבר שיבוא לידי טעות וידרוש לגוף. לכן לדעת ה'חיי אדם' כלל לא יבקש מהם, כי קרוב הדבר שיבוא לידי איסור.

עדיין יש לדון לדעת המתירים לפנות ישירות למתים אם אין בזה איסור מטעם אחר. שהרי הרמב"ם בהקדמתו לפרק חלק ביסוד החמישי כתב: "שהוא יתברך הוא הראוי לעבדו ולגדלו ולהודיע גדולתו ולעשות מצוותיו, ולא יעשו כזה למי שהוא תחתיו במציאות מן המלאכים... לפי שכולם מוטבעים ועל פעולתם אין משפט ולא בחירה להם אלא לו לבדו הש"י. וכן אין ראוי לעבדם כדי להיותם אמצעים לקרבה אליו אלא אליו בלבד יכוננו המחשבות... הוא שהזהיר על עבודת אלילים". וכמו כן מפורש באופן דומה ב'עיקרים' ד, יז שכתב: "אין ראוי שיבוקש או שיקווה חסד משום נמצא זולתו... ולזה תהיה התפלה ראויה אליו ולא לזולתו, שאיך יתפלל אדם לפני מי שאינו יכול לתת את שאלתו". ומקור לדבריו מצינו בירושלמי ברכות פ"ט ה"א, שבשר ודם כשבאה עליו צרה אינו נכנס לפטרון פתאום, אלא קורא קודם לעבדו, "אבל הקב"ה אינו כן, אם בא על אדם צרה לא יצווה לא למיכאל ולא לגבריאל אלא לי ציווה". הרי שמתוך כל הנ"ל

רואים, כי יש איסור לפנות בתפילה אל אמצעים במקום אל הש"י בתפילה, ואם כן צריך עיון לדידן כיצד פונים אל הצדיקים המתים.

מדברי הירושלמי והרמב"ם דלעיל הגענו למחלוקת אחרונים בענייני תפילה. נהוג לאמר בנוסח הסליחות 'מכניסי רחמים הכניסו רחמינו, וכן בעוד תפילות שונות בפיוטים, שמשם רואים בבירור נוסח של פניה אל המלאכים, (עייני ב'אוצר התפילות' במבוא ס" ב שמביא תפילות שונות בעניין זה). ונחלקו אחרונים בעניין זה, אי שרי למימר, או שיש בזה משום פניה אל אמצעים. ובסנהדרין דף מד, ב איתא "לעולם יבקש אדם רחמים שיהו הכל מאמצים את כוחו ואל יהו לו צרים מלמעלה", וביאר רש"י: "שיסיעוהו מלאכי השרת לבקש רחמים ושלא יהו לו משטיגים מלמעלה". עיין ברש"ש, שמכאן יש ללמד זכות על אומרי הפזמון 'מלאכי רחמים' וכו'. אולם דעת המאירי בסנהדרין דף לח, ב איפכא, דמביא את הירושלמי ברכות דלעיל, ומסיק "שאיננו צריכים למכניסי רחמים ולסרסורין לפני הקב"ה". מכאן שדעתו נגד אמירת אותם פזמונים, מאחר שאין אנו צריכים למכניסי רחמים לפניו, ואין להקשות מגמרא סנהדרין דף מד, ב דלעיל, דהא כל מה שראינו לדעת רש"י הוא. ברם המאירי לשיטתו, ומבאר שם-המימרה בדרך אחרת: "ולעולם יבקש אדם רחמים שיהו הכל מאמצים כחו וישתדל ברוב אוהבים". וכן דעת 'שבלי הל'קט' ס"י רפב, להצדיק אמירת אותם פזמונים, והביא ראיה מגמרא סנהדרין הנ"ל אליבא דפירוש רש"י דשייך לפנות למלאכים (עיין שם שמוכיח זאת מעוד מדרש ששם משמע שיש קריאה למלאכים מצד כנסת ישראל, להעביר תפלתם לבורא, אך מקורו של מדרש זה נעלם).

ובאותה פלוגתה נחלקו רבים מן האחרונים. דעת ה'קרבן נתנאל' ראש השנה סוף פרק קמא, לאסור לאמרם משום דמחזי כמתפלל לאמצעי, וזהו הרי היסוד החמישי ברמב"ם. וכן יצא באריכות נגד נוסח זה המהר"ל בפרק יב מ'נתיב העבודה, ולכן גרס בזה שאין כאן בקשה למלאכים אלא תפילה להקב"ה שמלאכי הרחמים יכניסו רחמינו וממילא יש לגרוס כך. וכן מצאנו להחתם סופר בשו"ת אורח חיים ס"י קסו, שכתב שקטנות אמונה היא זו להעמיד מליץ בינותינו לבין הבורא. גם ב'כתר ראש' ארחות חיים' לגר"ח מוואלאזין תלמיד הגר"א, מצאנו שלא אמר בליל שבת קודש הפזמון 'ברכוני לשלום' וכן לא את הסליחות 'מלאכי רחמים', מאחר שאין לבקש מהמלאכים, פי אין להם כוח מאומה והכל בהכרח אצלם. וכן בסידור הגר"א מופיע הדבר בשם הגר"א. וגם בסידור 'בית אל' לגר"י עמדין עמ' קנ, ערער על מנהג זה משום הירושלמי. וראה עוד ב'אוצר התפילות' במבוא ס"ב, שמביא מעוד מקומות שאחרונים גרסו בסידורים אחרת, בגלל הך קושיה, ובגלל דברי הירושלמי והרמב"ם דלעיל.

אמנם, מצינו בכל אופן להרבה שהעמידו וקיימו גירסה זו, ולא יצאו נגדה, ופשיטא שכל אותם קדמונאי לא החטאו הרבים בפיוטיהם ותפילותיהם (וכן לקמן אחרונים רבים שעמדו על גירסה זו לקיימה). ואם כן לשיטתם צריך עיון היכי אמרינו הרי לכאורה מצינו גם בירושלמי וגם ברמב"ם מפורש נגדם, דאין להעמיד מליץ ומתווך בינינו לבין הש"י.

הנה יש לדוק ברמב"ם ולהבין כוונתו. בפשט דבריו לכאורה נאמר, שכל האיסור

הוא באמצעי בלבד — לעשותו למקור תפילות ולפנות אליו בבקשות, וזה ליכא למיעבד
 דזה גופא מיקרי לעבוד לאמצעי. אולם לעשותם שליחים בלבד להעביר תפילתנו, לא
 להתפלל למלאכים כדי שהם יתפללו, אלא אך ורק להיות מליצים ולהעביר תפילתנו,
 מי יימר שזאת אסר הרמב"ם ביסודותיו? וכי זה מקרי לעבוד לאמצעים וזולתו, דהא
 עדיין אליו יכוונו המחשבות, וכל רצוננו הוא שהשוכנים סביבתו יעבירו התפילה
 ויקיימו שליחות זו, אך אין כאן שום פניה אליהם, ושום אמונה בכוחם, דיודעים אנו
 שאין בהם כוח משלהם, ולא כל אפשרות לקיים דברים, וכל הבקשה היא שיעבירו התפילה
 ותו לא. וכן יש לומר בירושלמי, דמי יימר שלא עסקינן שם אך ורק לבקש ישירות
 מהם, וזה אין הכי נמי אסור איסור חמור, אך לעשותם שליחים להעביר תפילתנו,
 ייתכן שגם לדעת הירושלמי שרי לכתחילה. ולמעלה מזה גם דעת בעל ה'עיקרים' גופא
 במאמר ב כח, לחלק בין המשתחוה למלאך מצד עצמו וכוחו שהוא מקציץ בנטיעות
 והרי זה עובד עבודה זרה, אך המשתחוה לו מצד שהוא שליח ה' הרי זה מותר "כמו
 שהמשתחוה לפקיד המלך מצד עצמו וכחו ומקבלו כאדון ולא מצד הכח שיש לו מהמלך,
 הוא מורד במלכות, והמשתחוה לו מצד שהוא שליח המלך, הוא כבוד אל המלך" (עייין
 שם בהמשך שמבאר על פי זה עניין ביהושע). והנה על פי דרך זו הכל אתי שפיר, דלא
 קשיא על כל הגורסים 'מלאכי רחמים' מהרמב"ם דאין בין זה לזה, שכאן אסר פניה
 אליהם וכאן עסקינן בבקשת העברת התפילה. וכן מצאנו לבעל 'אוצר התפילות' שם,
 שמחלק בין בקשת העברת תפילה לבין בקשה מהאמצעי, וראה עוד בספר 'גשר החיים'
 'להגרי"מ טיקוצינסקי כו, ב, שכתב בדעת הירושלמי שאסור הוא לצוות למלאכים
 ולחשוב שהם בפעלים, אך לעשות מליץ אין אסור. ועייין עוד בתשובות מהר"י ברונא
 סי' רהע שכתב שזה רק דרך שפלות ועבדות ולא דרך אמצעי. וכן בשו"ת 'שמש צדקה'
 חלק אורח חיים כג, שכתב שזו אומנותם להכניס תפילות ישראל לפנים מהמחיצה,
 ומדוע נחלל לבקש מהם, ואין בזה שמץ פסול כי ליבנו תמים וכוונותינו לשם שמים.
 וכן הביא להלכה בשו"ת 'יהודה יעלה' ח"א, כא, וכן בסוף מחזור חב"ד שכתב בשם
 הצ"צ לומר פיוטים אלו ונימוקו דומה.

אך עדיין מצינו לגדולים מקדמונינו שקראו נגד זה ונתנו לזה גדר של אמצעיים
 שאסור כדאמרינן לעיל. וכנראה שנחלקו בגדר האסור. ולכאורה צריך עיון אם לדעת
 האוסרים אין לאסור לפנות לצדיקים בהשתטחות על קבריהם ולבקשם להליץ יושר
 משום בקשה לאמצעים. אלא שעדיין יש לדון לדעת האוסרים לפנות למלאכים, דהנה
 מצינו עניין תפילה של אדם על חברו, בבא בתרא דף קטז: "מי שיש לו חולה בביתו
 ילך אל חכם ויבקש רחמים" (והובא גם להלכה בשולחן ערוך), וכן מצינו בברכות דף
 לד, ב על בנו של ר"ג שחלה ושגר שני תלמידי חכמים אל ר' חנינא בן דוסא לבקש
 עליו רחמים, וכן בעוד כמה מקומות ועייין ב'חינוך' מצוות עשה שעת, שזהו שורש ברכת
 כהנים. ואם כן לכאורה מדוע לא נאסר מדין פניה לאמצעים, פניה לרב לשם בקשה
 שיתפלל — או שיעביר תפילתנו?

ועוד, גם למאן דמתיר לפנות למלאכים משום שאין זו בקשה מהם, לכאורה גם
 לדידן אין לומר תפילת 'ברכוני לשלום' בליל שבת כפי שנהג הגר"ח מוואלאז'ין לעיל,

משום דשם הרי זו נתינת כוח בפועל למלאכים לבצע פעולה לברך, וזה לכולי עלמא אסור. אמנם, אפשר ליישב ולומר, שזו בקשה מהקב"ה שיתן כוח למלאכים לעשות פעולתו. בסידור הגר"א, בהערות הרב נפתלי הערץ הלוי, טוען באמת בגלל זה שטעה השומע, ולא על כך העיר הגר"א כי אין כאן בקשה אלא 'שאנו אומרים שהם מצווים ממלך מלכי המלכים לברך אותנו'; וכן כתב שדעת הגר"א היא רק על פזמון 'מלאכי רחמים', וכעין זה מצינו שקבע אברבנאל ב'ראש אמנה' יב (מובא באוצהת"פ שם), שכתב כן. אולם עדיין לשיטת הגר"ח מוואלאזין שאין לאמר 'ברכוני לשלום', קשיא טובא, וכי מה בין זה לבין יעקב שביקש ברכה מהמלאך? (בראשית לב, כו). אמנם זאת אפשר ליישב שביקש יעקב מהמלאך הודאה על הברכות שבירכו אביו, וכן משמע קצת ברמב"ן במקום, (וכן יש להקשות לכאורה מהגמרא עבודה זרה דף יז, א, שאמר 'הרים וגבעות בקשו עלי רחמים' וכו'). אך יש ליישב משום דליכא למילף מדברי אגדה. ועוד יש לומר דנקט שם על דרך ההפלגה, שאפילו הם לא יכולים לבקש רחמים ואין פשוטו כמשמעו. עיין בחדא"ג למהר"ל בסוגיה דעבודה זרה).

והנה בעניין תפילה על חבירו, כבר כתב המהר"ל ב'נתיב העבודה' פרק יב: "אצל האדם שהוא עושה חסד עם חבירו ולפיכך יכול לאמר עשה אתי חסד זה והתפלל עלי — אבל במלאכים לא שייך לאמר כך". וכעין זאת מצינו שגם החתם סופר בתשובתו שם כתב: "כל ישראל שותפים וגוף אחד ונפש אחד, וכשאחד מצטער גם חבירו מרגיש ועמו בצער... כיון ששניהם בעלי דברים ולא כמליץ בעד אחר", וכל זה לא שייכא במלאכים. אם כן היסוד הוא בבני אדם כשאחד מתפלל על חבירו זה למעשה תפילה על עצם מעצמיו, מה שאין כן במלאכים שלא שייך, דהיינו מעלת החי לעניין תפילה עדיפה ממלאך, ואם כן בדרך זו אפשר לתרץ גם את ברכת יעקב מהמלאך, מאחר שנדמה לו כאדם — שאני, ולכן ביקש ברכה (וכן כתב ב'גשר החיים' שם).

וחשתא דאתינן להכי, יש לומר דהוא הדין בקברות הצדיקים, שצדיק במיתתו הרי הוא כחי, והרי זה כבקשה מן החי כי שייך לומר בו שמרגיש בצער המתפלל, דבר שלא שייך במלאך, (עיין 'גשר החיים' שם). וכן הביא המהר"ם שיי"ק בשו"ת אורח חיים סי' רצג, שהמתפלל בקברות הצדיקים שיתפללו בעדנו, מודיע צער להם שיצטערו עמו, ועל ידי זה יש לו תשועה בארץ. וכן הביא ב'מנחת אליעזר' סס"ח. ועל פי זה הכל מיושב ואתי שפיר, ונראה כסיוע לדרך זו, שאף הגר"ח מוואלאזין שיצא נגד תפילת מלאכי רחמים משום אמצעים, וכן נגד תפילת 'ברכוני לשלום'. מטעם זה, הגיה במקום לומר 'מלאכי רחמים' לומר 'אבות העולם אהובי עליון חלו גא' וכו', ולכאורה מה עדיפא האי מהאי, הא גם בזה פונה לאמצעים, אך לפי הנ"ל אתי שפיר.

עדיין יש לברר אם מצווה יש באותה השתתחות אם לאו. והנה בפשטות דברי הפוסקים משמע דאין בזה מצווה, עיין ב'כפתור ופרח' עמ' מה, שכתב על חשיבות הביקור בציוני הצדיקים, וכתב שראוי לעשות כן ותו לא. וכן במהרי"ל הל' ר"ה כתב ש'דרשו' לעלות על הקברים ותו לא. וכן הביא ב'משפטי צדק' סי' עד, שלא ידע מאי מצווה יש בזה. וכן בשו"ת 'פרי הארץ' ח"ג חלק יורה דעה סי' ז, שאין בזה משום מצווה. אולם בשו"ת 'שדה הארץ' ח"ג חלק אבן העזר סי' יא כתב, שאולי יש בזה

מצווה אך ישתדל שלא תבטלו מעבודת הש"י. וכן הביא השדה חמד' כרך ו עמ' 137 א, שיש מצווה בזה, אך סתם ולא פירש. והנה מצינו למרן הראי"ה זצ"ל ב'משפט כהן' סי' קמו שתמה מאי מצווה יש בזה, וכתב שאולי יש מצווה משום מאי דאמרינן (יבמות דף סד), דהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים, ואם כן זה גופא מצווה שגורם לצדיקים שיירבו בתפילה. ועל פי זה יש ליישב עניין אחר, כי לכאורה אם יש מצווה בזה, אם כן אין לדבר סוף וישתטח על כל קברות צדיקים, אך על פי הנ"ל יש לומר שהמצווה היא בקברות רבותיו מאחר שדעתו קרובה אליהם יותר לכן ירבו בתפילה יותר. והנה מצינו שבאחרונים הנ"ל בררו אי שרי לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ לצורך השתטחות על קברי צדיקים או לא (עיין שם ואכ"מ), ועל פי הסברה הנ"ל הכריע הרב, כי לצאת לחוץ לארץ לצורך זה אין הדבר ברור שיהא מותר, מאחר שאבות העולם ישגי חברון הקבורים בארץ הקודש אהבתם מספיקה, ולא צריך יותר מזה. ואולי יש להוסיף בזה עוד סברה ביחס למערת המכפלה, לגבי תפילת שמונה עשרה, שהרי בסדר הקבוע היא כוללת בתחילה זכות אברהם יצחק ויעקב, והתפילה מלמטה מעוררת בזה את האבות, ומן הסתם ביתר תוקף על קבריהם.

